

קדושה -

ופירות שביעית

דוד פרל

פתיחה

קרבה שנת השבע שנת השמיטה והאמת היא שאיננו יודעים מה בדיוק לעשות עם עצמנו. יש הרגשה (והיא אף עולה במקרא) ששמיטה היא מצוה שנמצאת קצת מעלינו, שלא ניתנת ליישום מלא בעולם, או שהיא עסק רק של חקלאים. בחרתי לדון בנושא קדושת פירות שביעית משום שעבורי הוא היווה פתח לעיסוק בשביעית. בשונה מדיונים על עבודות הקרקע שכבר איננו מכירים או על היתר מכירה ואוצר בית דין שהם דיונים על תיווך והתאמת השמיטה לעולם, פירות האילן נמצאים סביבנו, וניתן ליישם את קדושת פירות השביעית באופן פשוט, שווה לכל אדם ובאותו האופן עליו מדברים חז"ל ועליו דברה תורה. במהלך הלימוד מצאתי שהדיון בפירות שביעית משלב דיון מהותי עם דיון מעשי.

במאמר זה אדון בקצרה במקורות לקדושת הפירות בשמיטה ולאופן השימוש בהם ואנסה לאפיין קדושה זו. אנסה להראות שמדובר בקדושה מזן מיוחד, "קדושת שביעית", שניתן לגזור ממנה השלכות והנהגות מעשיות לגבי אכילה בשנה השביעית ואולי אף לגבי היחס שלנו לשביעית בכלל. הלוואי שבכך אתרום משהו לקירוב השמיטה לליבנו וליישומה בעולם.

לעשות רצונך א-להי חפצתי ותורתך בתוך מעי

המקור לקדושת פירות שביעית

עיקר מצוות השמיטה הוא האיסור לעבוד את האדמה. ניתן אולי לדבר על קדושת הקרקע, אך מניין התגלגלנו לדבר על קדושה בפירות? אומנם האדם מצווה להפקיר את

תבואתו, אך האם הפקר מקדש את הפירות? למה אומר הרמב"ם ש"פירות האילן אוכלין אותן בקדושת שביעית"¹?

בדברי חז"ל מצאנו שני מקורות מרכזיים לקדושה זו:

1. "כי יובל היא קודש תהיה לכם, מן השדה תאכלו את תבואתה" – נדרש בתלמוד הירושלמי² "מה היא קודש אף תבואתה קודש". כלומר, קדושת הפירות מגיעה מקדושת הארץ בשנה השביעית. עדיין יש לשאול מהי אופייה של קדושת הארץ בשמיטה שממנה נלמד לעניין קדושת הפירות. גם בסוגיא המרכזית בבבלי הדנה בפירות שביעית מובא הפסוק, אך שם הוא נדרש כך:

שביעית תופסת את דמיה, שנאמר פי יובל הוא קדש – מה קדש תופס את דמיו ואסור, אף שביעית תופסת את דמיה ואסורה.³

נשים לב: לא נאמר כאן כבירושלמי שפירות שביעית הם קודש, אלא שיש בהם דין הדומה לקודש. "שביעית" כאן הוא מושג בפני עצמו, ומההיקש לקודש אתה למד שהוא איננו זהה לו. הבבלי מעמיד פסוק אחר במרכז הדיון בפירות שביעית:

2. "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה"

כאן התורה מבארת מה עלינו לעשות עם הפירות. מצד אחד הם "לכם" הם ניתנים לנו לשימושנו, אך מצד שני הם "לאכלה" – יש להם ייעוד ספציפי, לא כל שימוש יהיה מותר בהם. אביא כאן את הדיון בין תנא קמא ור' יוסי בקשר להבנת הפסוק:

דתניא אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה (שריה של פשתן) ולא לכבוסה (כביסה), רבי יוסי אומר מוסרין.

¹ הלכות שמיטה ויובל, פ"ד הלכה י'.

² ירושלמי, שביעית, פ"ד ה"ז.

³ בבלי, סוכה מ"ב.

מאי טעמא דתנא קמא? דאמר קרא: "לאכלה" – ולא למשרה ולא לכבוסה. מאי טעמא דרבי יוסי? אמר קרא: "לכם" – לכם לכל צרכיכם ואפילו למשרה ולכבוסה. ותנא קמא הא כתיב לכם? ההוא לכם דומיא דלאכלה: מי שהנאתו וביעורו שוה יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן.

ורבי יוסי הא כתיב לאכלה? ההוא מיבעי ליה לאכלה ולא למלוגמא... מה ראית לרבות את הכבוסה ולהוציא את המלוגמא? מרבה אני את הכבוסה ששוה בכל אדם ומוציא את המלוגמא שאינה שוה לכל אדם.⁴

נראה שתנא קמא שם את הדגש על "לאכלה", ומתיר רק שימושים שדומים לאכילת הפרי. ר' יוסי לעומתו דורש "לכם" ומתיר שימש שאיננו דומה לאכילה, אלא שהוא דורש שהשימוש יהיה שווה לכל אדם.

בכל אופן נראה פשוט בסוגיא בבבלי שדרישת התורה "לכם לאכלה" היא הנותנת לפירות את קדושתם. וכך מביאים התוספות שם:

שאין מוסרין לעם הארץ דמי פירות שביעית – פירש הקונטרס דהתורה אמרה לאכלה ולא לסחורה – שכל פירות שביעית חייבין להתבער בשביעית ולא יעשה בהן סחורתו... אלא ה"ט דאיכא איסורי טובא שאין עם הארץ נזהר לאסור... דשביעית לאכילה ולשתיה ולסיכה ולא לשאר דברים, ואין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית.⁵

אין מוסרים פירות שביעית לעם הארץ משום שיש בהם קדושת שביעית. גם רש"י וגם התוספות מבינים שקדושה זו מגיעה מדרישת התורה "לכם אכלה", כלומר מייעודם של הפירות. רש"י מבין את הקדושה כנובעת ממצוות הביעור

⁴ בבלי, סוכה מ"א-מ"ב ע"ב.

⁵ תוספות סוכה דף לט ע"א.

שיש לעשות בהם, והתוספות רואים את מקור קדושת הפירות דווקא באופן האכילה הנדרש מהאדם.

אם קדושת הפירות לא נלמדת מקדושת הארץ כפי שראינו בירושלמי, אלא נובעת מהעובדה שיש לפירות ייעוד, הרי שמדובר בקדושה מזן אחר. העמקה בהבנת התנאים את דרישת התורה בפסוק, תלמד אותנו על מהותה של קדושה זו. שני התנאים ניסחו כללים המאפיינים את דרישת התורה בקשר לפירות שביעית: "הנאתו וביעורו שווים" ו"שווה בכל אדם", ננסה להעמיק בהם.

הנאתו וביעורו שווה – והקפה היקר בעולם

הדרישה שמציב תנא קמא לשימוש נדמית סתומה מעט. מה פשר הדרישה לעשות שימוש בפרי שגם יכלה אותו?

בסוגיא מופיעה דוגמא של עצים שמסיקים בהם את התנור. ההנאה מעצים אלו איננה במהלך שריפתם אלא לאחר כילויים, עם הפיכתם לגחלים והאפייה בהם. מה רע בשימוש בגחלים? מה ניתן ללמוד מהאיסור הזה?

אם ננסה לחשוב על שימושים מודרניים יותר שהכלל הזה יאסור, ניתן לחשוב על הדוגמא של "קופי לואק" שהוא הקפה היקר בעולם. אצטט מויקיפדיה:

קופי לואק הוא קפה המיוצר מפולי קפה שעברו במערכת העיכול של גחן דקלים אסיאתי (הוא הלואק, חיה הדומה לסמור). הגחן אוכל את פירות צמח הקפה ולאחר כיום וחצי מפריש את הפולים בצואה. הם נאספים, נשטפים ביסודיות, מיובשים בשמש ועוברים תהליך קל של קלייה בלבד, כדי לא לפגוע במגוון הטעמים שנובעים מהתהליך שעברו הפולים במערכת העיכול של הגחן. מקורם של הפולים מאינדונזיה. זהו הקפה היקר ביותר בעולם, ונמכר במאות דולרים לקילוגרם. מדי שנה נוצרים כ-2300 ק"ג של קפה זה.

התיאור היבש הזה מזעזע בי משהו, לדעתי זה עמוק יותר מאשר תחושת הגועל. יש פה דוגמא למקום שבו ההפרדה בין ההנאה והכילוי היא קיצונית. אפשר גם לחשוב על גבינת רוקפור (בעברית: גבינת עובש כחולה/ירוקה) או על בישול מולקולרי (טרנד נחשב של פירוק המזון ועיצובו-הרכבתו מחדש במרקמים חדשים בעזרת כימיקלים) באותו הקשר; האדם מיצה כבר את כל ההנאות הפשוטות, והוא תר אחרי טעמים שירגשו אותו. יש כאן איבוד של המקום הפשוט שנהנה מהדברים כפי שהם. ההנאה הפשוטה אכן מכלה את הדבר מיד, משום שהיא פונה אל הדבר עצמו בלי התחכום שהאדם המודרני כל כך אוהב.

כמה פילוסופית האמירה "שהנאתו וביעורו שווה"! אפילו שימוש בעץ לצורך הגחלים לא פונה אל העץ כפי שהוא, אלא מעבד אותו ומאבד אותו. זהו חלק הכרחי מעבודת האדם, אך בשמיטה אנו מצווים לשמוט ולחזור למבט הפשוט על הטבע. עדיין יש לבאר איזו קדושה יש במבט זה, ונחזור לכך בהמשך.

הנאה ששווה בכל אדם

הכלל שמציב ר' יוסי פשוט יותר להבנה, ונובע מקריאת הפסוק בהקשרו. נביא את הפסוק המלא:⁶

וְהִיְתָה שְׁבֵת הָאָרֶץ לְכֶם לְאֹכְלָהּ לֶךְ וּלְעִבְדָּהּ וּלְאִמְתָּהּ וּלְשִׁכְרָהּ
וּלְתוֹשֵׁבָהּ הַגֵּרִים עִמָּךְ. וּלְבִהְמֹתָהּ וּלְחִיָּה אֲשֶׁר בְּאֶרְצְךָ תִּהְיֶה כָּל-
תְּבוֹאָתָהּ לְאָכֹל.

לדעת ר' יוסי יש לקרוא את הפסוק בדגש על המילה "לכם". כל כך רגילים אנחנו לקריאה פרטית ולא חברתית של המקרא, עד שאנו קוראים "לכם" וחושבים שזה "לך" ברבים. אך "לכם" פירושו לחברה כולה: עניים כעשירים, עבדים כבני חורין ואולי אף חיות כבני אדם.⁷ הפירות נועדו לאכילה בשוויון, להפקר, ומכאן ייחודם, זוהי קדושת

⁶ ויקרא כ"ה.

⁷ ייתכן שדווקא יש הפרדה, בין האדם האוכל מ"שבת הארץ", לבין הבהמה האוכלת מ"תבואתה". בכל אופן נדרשת התייחסות לבהמה ולחיה.

פירות שביעית. כמו אצל תנא קמא, עלינו לברר למה אכילה שכזו, ללא בעלות, היא אכילה שקדושה יש בה.

נציין כאן במאמר מוסגר שהביטוי "קדושת שביעית" איננו מוכרח. במשניות של מסכת שביעית המילה "קדושה" והביטוי "קדושת שביעית" לא נמצאים כלל. הביטוי המשמש את המשנה לייחודם של הפירות הוא פשוט "שביעית": "כלל גדול אמרו בשביעית – כל שהוא מאוכל אדם, ומאוכל בהמה, וממין הצובעין, ואינו מתקיים בארץ – יש לו שביעית ולדמיו שביעית".⁸

ברצוני לטעון שקדושת הפירות הנלמדת מהפסוק "לכם לאכלה" מרמזת על קדושה מסוג אחר שיש בפירות, הנובעת מהיעוד שהועידה להם התורה בשנה זו. קדושה זו נבדלת מהקדושה שאנו רגילים להתייחס אליה – קדושת המקדש. ייתכן והבדל זה הוא המביא את המשנה לכינוי הייחוד הזה "שביעית" ולא "קדושת שביעית". אני אמשיך להשתמש בביטוי "קדושת שביעית" משום שהוא הביטוי הרווח היום בשיח, אך כוונתי להעניק למילים אלו משמעות אחרת מאשר קדושה במובנה הרגיל. בהמשך אנסה להראות שלמרות השוני גם לשביעית ראוי לקרוא בשם קדושה.

ובכן, מהי קדושה זו של שביעית? קראתי שוב את הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" ועלה על דעתי שהמפתח נמצא בפרשת גן העדן ובאכילת אדם הראשון.

קדושת שביעית בפירות גן עדן

נתבונן בפסוקים בפרק הראשון בכראשית, בהם מורה ה' לאדם הראשון מה לאכול ובאיזה אופן:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זָרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי
כָּל-הָאָרֶץ וְאֵת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּו פְּרִי עֵץ זֶרַע זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָה.
וּלְכָל-חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל רֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ... אֶת-כָּל-
יֵרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָה.

⁸ מסכת שביעית, פרק ז' משנה א'.

התורה משתמשת באותו ביטוי בדיוק כדי לתאר את אכילת פירות שביעית ואת אכילת אדם הראשון: "לכם לאכלה", זהו הביטוי שהגמרא שמה במרכז הדיון בקדושת פירות שביעית! הדמיון לא נגמר בצמד המילים הזה – הפסוקים גם ממשיכים באותו אופן. בגן עדן אין אמנם עבדים, שכירים ובהמות, אך יש התייחסות לחית הארץ בדיוק כפי שאחרי הציורי על אכילת האדם בויקרא מופיעה ההתייחסות לבהמה ולחית השדה: "וְלַבְהֵמָה וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ תְּהִיָּה כָּל-תְּבוּאָתָה לְאָכֹל".

האכילה בגן עדן קודמת לשליחת היד אל עץ הדעת, וקודמת לקללת "בזיעת אפיך תאכל לחם". זוהי אכילה פשוטה, ללא עבודה וללא עיבוד, ללא תחכום וקודם לדעת. אכילה שהנאתה וביעורה שווים – כפי שראינו שדורש תנא קמא. טרם קללת העבודה הקב"ה נוטע והאדם אוכל מידו. "ויטע ה' א-לוהים גן בעדן מקדם" – ואיך יוכל האדם לטעון לבעלות על משהו?! כאשר האדם איננו עובד אלא אוכל מן המוכן – ממילא אין בעלות ואין ניכוס, האוכל מתחלק בין האנשים ובין חייית הארץ, כל אחד כפי צרכו. זוהי דרישת ר' יוסי בפסוק – הנאה השווה בכל אדם.

אנו מכירים את המדרש על הפסוק "עץ עושה פרי" – האדמה קלקלה, ובמקום שיהיה טעם העץ כטעם הפרי נוצרה הפרדה בין טעם העץ לטעם הפרי. האדם בחטאו הוסיף ניכור וגם בפרי הוא כבר איננו טועם את טעם הפרי. האדם שהוסיף דעת, אך התרחק מהפרי, גורש מגן עדן – בדיוק כפי שעם ישראל מוזהר, שאם לא יקיים את השמיטה, יגורש מהארץ.

ההשוואה לגן עדן אכן מלמדת אותנו על תודעת אכילה שונה הנדרשת בשביעית – אכילה מן המוכן, התייחסות לפירות כפירות ולא כנכסים או כחומר גלם שיש לעבד. בשביעית יש לנטוש את כל המשמעויות האנושיות שאנו רגילים להלביש בפירות הארץ, אשר מבדילות ומרחיקות אותנו מפשטות הדברים. זוהי תודעה משחררת, אך עדיין יש לבאר מדוע היא נתפסת כתודעה של קדושה.

קדושת הדברים הפשוטים

נתחיל בציטוט ממאמרי הראי"ה, שם דן הרב קוק בקודש ובחול:

כי אי אפשר לישועת ישראל שתהא צומחת בהצלחה אלא אם כן תהא מעורבת הרכבה יסודית משני הכחות, הקודש והחול. הם משלימים זה את זה ורק בצרופם הם ממלאים תפקידם בשלמות. "קודש ישראל לה' ראשית תבואתו", אבל מציאות הקודש מבהיקה רק מתוך מציאות החול, ולכן "האומר כל גרני תרומה. כל עיסתי חלה לא אמר כלום"... אמנם בצורה אידיאלית אנו קשורים למחשבה הרוממה שהקודש הוא הכל והחול הוא רק לביש והסתר, שגם בו מסתתר אור הקודש. אבל זהו בחביון עוז, בצורה הפנימית, אולם בנגלה יש גם קודש וגם חול. ועל כן עלינו לטפל בשני המובנים ולהבדיל ביניהם ומתוך ההבדל לראות את האחד והחבר שביניהם.⁹

בששת שנות המעשה אנחנו מלבישים את העולם שסביבנו בלבושים והסתרים של חול, אלו המשמעות האנושיות שדיברנו עליהן קודם. על גבי תפיסה זו, ניתן גם לקדש את החול, זוהי קדושה במובנה השגור, קדושה שרוכבת על גבי החול. אדם קוצר את תבואתו, היא שלו, וממנה הוא מקדיש מעשר לה'.

קדושת שביעית אותה ניסיתי לתאר כאן, היא זאת המתקבלת כאשר מסירים את כל הלבושים, את לבושי החול אך גם את לבושי הקודש. כאשר מאמצים מבט של גן עדן ורואים את הפרי כפי שהוא, ניתן לחזור להבנה הבסיסית שמקור הפרי הוא ה', לכן הוא קדוש בלי כל מאמץ אנושי מצדנו. זוהי "המחשבה הרוממה" שמתאר הרב קוק בקטע, מחשבת השביעית התופסת את הקדושה שביסוד הכל. זוהי קדושת שביעית שאותה חיפשנו, היא אכן שונה מקדושת ימי החול. הקדושה הנגלית יכולה לחול רק במקצת הדבר ולא בכלול, משום שהיא תוספת משמעות בפרי, ואילו קדושת השביעית קשורה לעצם היות הפרי כפי שהוא. אולי זהו ההבדל שבין שבת, שהיא יום אחד בשבוע, לבין השמיטה התופסת את כל ימי השנה, מחזור חיים שלם.

על מנת להבין מעט יותר את עניינה של קדושת שביעית אותה תיארנו, אסקור כמה הלכות הקשורות לפירות שביעית ואנסה להראות כיצד היא מתממשת במציאות בצורה שונה מקדושה רגילה.

⁹ 'מאמרי הראי"ה', 'קודש וחול בתחיית ישראל'.

קדושה ללא תמורה

נתחיל בדרשת הספרא על פרשת השמיטה, המשווה בין קודשי מקדש לבין קדושת פירות שביעית:¹⁰

כי יובל קודש – מה קודש תופס את דמיו אף שביעית תופסת את דמיה, אי מה קודש יוצא לחולין ודמיו נתפסים יכול אף שביעית כן? תלמוד לומר היא – הרי היא בקדושתה נמצית; אומר האחרון אחרון נתפס כשביעית ופרי עצמו אסור.

בגלל היותה של קדושת השביעית ראשונית יותר מזו של קדשי המקדש, לא ניתן להוציא פירות שביעית לחולין. עיקרון זה פשוט: לעולם לא תצליח להוציא מהתפוח את התפוחיות שלו, בשונה מהקדושה שבאה כתוספת, אותה ניתן לגלגל ולהמיר מפרי לפרי אחר. קדושת שביעית "בקדושתה נמצאת", ובניסוחו של הבבלי: "בהויתה תהא".¹¹

קדושת שביעית בלולב

רש"י במסכת סוכה קובע :

לולב עיקר הנאתו לכבד את הבית והוא שעת ביעורו וקלקולו ודמי להנאת אכילה.¹²

כלומר, הסיבה שלולב קדוש בקדושת שביעית הוא מפני שנהגו לטאטא בו את הבית! שימוש הלולב למצווה כלל איננו מעניינה של קדושת שביעית. הוא שאמרנו, קדושת שביעית היא קדושה בסיסית, שמפשיטה מהפרי לא רק את משמעויות החול, אלא גם משמעויות של קודש ושל מצוות. כך גם בערבה, ברור שאין בה קדושת שביעית משום שכל שימושה למצווה. מאותה סיבה אומרת התוספתא גם ש"שביעית אין לוקחין בה

¹⁰ ספרא בהר פרשה ב פרק ג.

¹¹ סוכה מ ע"ב.

¹² רשי סוכה מ. ד"ה "יצאו עצי הסקה".

זבחי שלמים מה שאין כן במעשר שני"¹³ – לא ניתן להוסיף תוספת של קדושה על קדושת שביעית.

מכאן נוכל ללמוד לאכילת שביעית, שהיא איננה אכילה שמוסיפה קדושה יתירה או מצווה בפרי, אלא להיפך – היא מנקה את האכילה מכל משמעות עודפת. כשנברך על הפירות נאמר "בורא פרי העץ" ונכוון בפשט הדברים, ננסה לראות שלפני הכל הפרי קדוש משום שהוא בריאתו של ה'.

דרך המכירה ודרך האכילה

במשנה בשביעית מופיע: אין מוכרין פירות שביעית לא במדה ולא במשקל ולא במנין¹⁴ – דברים אלו הם הכלים המחללים את קדושת השביעית, המכמתים וההופכים את הפרי למספר, וממילא לאמצעי.

בתוספתא מופיעים עניינים נוספים:

שביעית ניתנה לאכילה לשתייה ולסיכה. לאכל דבר שדרכו לאכול, ולשתות דבר שדרכו לשתות, ולסוך דבר שדרכו לסוך. כיצד לאכול דבר שדרכו לאכול? אין מחייבין אותו לאכול קניבתו של ירק ולא פת שעיפשה ולא תבשיל שעיברה צורתו. כיצד לשתות דבר שדרכו לשתות? אין מחייבין אותו להיות גומע אניגרון וסניגרון ולשתות יין בשמרו.¹⁵

כבר דיברנו על כך שאכילת אוכל שכבר נרקב, היא אכילה המנוגדת לקדושת שביעית. כעת נוכל לבאר יותר: כיון שהקדושה נמצאת בפרי עצמו ואיננה משהו חיצוני לו, אזי כאשר כלה הפרי והתעפש – נעלמה הקדושה. כאשר כבר לא ניתן לטעום את טעם הפרי עצמו, הרי שאין זו אכילה מידו של ה'.

¹³ תוספתא מסכת שביעית פרק ז הלכה ו'.

¹⁴ מסכת שביעית פ"ח, מ"ג.

¹⁵ תוספתא שביעית, פ"ו, ה' א'-ג'.

סיכום הדברים – האם יש לחם של שביעית?

במאמר זה ניסיתי לאפיין את קדושת השביעית ולהראות שהיא שונה מהקדושה בה אנו רגילים לעסוק. כיצד, אם כן, תיראה אכילה בשביעית? אנסה להדגים זאת בעזרת תיאור החלה של הרב שג"ר:

החלה היא לא לחם, בודאי שלא קמח שנאפה עם מים גרידא. ההקשר שלה הופך אותה למשהו אחר – לחלה של שבת. טעמה של זו שונה מטעמו של "סתם לחם" של יום חול.¹⁶

במאמרו מסביר הרב שג"ר שההלכה חורגת מהמשמעויות האנושיות הבסיסיות וכך מייצרת קדושה. ברצוני לטעון שבשביעית המקרה הוא הפוך, הדרישה היא להסיר את המשמעויות הנלוות. "לחם של שמיטה"¹⁷ הוא אכן רק קמח (מלא, בטח שמלא) הנאפה עם מים, וזוהי גדולתו. דווקא אם נסיר את הלבושים שאנו מכסים בהם את העולם, הן לבושי החול והן לבושי הקודש, ייתכן ונזכה לחשוף קדושה שורשית ועמוקה יותר – קדושת שביעית.

¹⁶ הלכה הליכה ואמונה, בתוך 'להאיר את הפתחים', דרשות לחנוכה.

¹⁷ כמובן שאיסור ספיחים מקשה על קיומו של לחם שכזה.